Boek van de maand

Gerard Giezeman bespreekt:

Dimitri Volkogonov, Triomf en Tragedie. *Een politiek portret van Josef Stalin* (De Haan, Houten 1990). Ingekorte versie van de Nederlandse vertaling, 518 blz., *f* 69,90.

'Stalin stond graag voor de landkaart om als een heerser zijn reusachtige land te overzien. Hoewel hij geen rijke fantasie had kon Stalin zich toch goed voorstellen hoe op dat moment miljoenen mensen de aanwijzingen van hem, de leider, in de praktijk brachten. Soms ging hij met zijn vinger over de kaart.....: lang wijlde hij met zijn blik bij het gebied Kolyma. Om dat goed te bekijken moest hij zelfs een paar passen naar rechts maken..... Na weer eens zo'n moment van overpeinzing belde hij plotsklaps Vorosjilov en vroeg of er in het Rode Leger aardrijkskunde werd gegeven..... Vorosjilov was niet voorbereid op zo'n ongewone vraag, praatte er wat omheen en beloofde de zaak te zullen uitzoeken. De volgende dag al kwam op aanwijzing van hem het Politiek directoraat van het Rode Leger met een notitie:

'Aan kam. Stalin. Naar aanleiding van uw vraag over de bestudering van de aardrijkskunde door de soldaten deel ik u mede dat aardrijkskunde voor alle soldaten een verplicht studievak is. Behalve dat het een onderdeel is van de algemene vorming wordt het ook bij de politieke scholing gegeven. Daarbij wordt speciale aandacht besteed aan de bestudering van de landkaart. Dit jaar worden, ter aanvulling van hetgeen de onderdelen al hebben, door het Politiek directoraat 220.000 kaarten, 10.000 atlassen, 8.000 kaarten in de talen van de nationaliteiten en 10.000 wereldbollen verspreid.
28 juni 1935
K. Vorosjilov'

Stalin las met voldoening de notitie door en wierp vanuit zijn fauteuil een blik op de kaart. Hoewel het nog vrij ver was tot de muur zag hij toch waar Stalingrad, Stalino, Stalinsk en Stalinabad lagen....."
(Volkogonov, p.148/9).

Van dit soort passages wemelt het in het boek van Volkogonov. Ik heb deze ene tamelijk willekeurig uitgekozen om er de algemene opmerkingen mee te illustreren die ik over het boek wil maken.

Nieuwe bronnen

De flaptekst van het boek verzekert dat de auteur vrijwel alle Sovjetbronnen heeft kunnen raadplegen, inclusief de privé-archieven van Stalin en de archieven van de KGB, die nooit eerder openbaar werden gemaakt. Daarnaast, zo vervolgt de flaptekst, voerde hij talloze gesprekken met mensen die Stalin persoonlijk en in de partij van zeer nabij hebben gekend.
Flapteksten dienen, zoals we weten, met een gepast wantrouwen gelezen te worden maar in dit geval moet ik onmiddellijk zeggen dat ik niet bedrogen ben uitgekomen. Integendeel. Het boek is zo rijk aan authentieke documenten als de boven geciteerde notitie van Vorosjilov dat ik het alleen al daarom uiterst geboeid heb gelezen. Samen met de vele gespreksverslagen geven zij de figuur Stalin en zijn entourage een directheid en concreetheid waardoor men zich vaak als toeschouwer aanwezig waant in Stalin's werkkamer in het Kremlin of in zijn datsja in Koentsevo.
Dat gevoel wordt nog versterkt door de

beschrijving die de auteur vaak van het gevonden materiaal geeft. Zo is een lijstje van boektitels die Stalin in zijn bibliotheek wilde hebben op zich al interessant om een indruk te krijgen van waar zijn belangstelling naar uitging maar het gaat voor mij nog meer leven als ik lees dat het door Stalin zelf met potlood op een schoolschriftblaadje geschreven is. Een zelfde effect hebben de potloodstreepjes die Stalin in zijn lectuur heeft aangebracht, zoals de dik aangestreepte alinea waarin Napoleon beschrijft wanneer hij zich voor het eerst bewust werd een ongewoon man te zijn. Ook de aantekeningen in de marge van verzoekschriften en ontwerp-besluiten geven hieraan soms een extra dimensie.
Een sprekend voorbeeld: Stalin stuurt zo'n stuk door aan Vorosjilov met de kanttekening "Wat moeten we doen?". Daaronder dan Vorosjilov's reactie: "Ik denk..... toestaan", waarna Stalin de zaak laconiek afsluit met "Ik ben tegen". Vooral die puntjes geven het document een meerwaarde boven de erin behandelde zaak. Men proeft er de voorzichtigheid in waarmee een paladijn als Vorosjilov zijn chef benadert.

De neiging om nog veel meer voorbeelden te citeren kan ik slechts met grote moeite onderdrukken. Dat geldt ook voor de talrijke gespreksnotities die Volkogonov heeft verzameld. Ik volsta met een kort citaat als voorbeeld.
'*Een typiste ..... vergiste zich eens bij de woorden 'stalinski vzor' (Stalin's blik); in plaats van 'vzor' had ze per ongeluk 'vzdor' (onzin) getypt. Ze zou zich niet meer vergissen: ze was direct verdwenen.*' (p.194)

Stalin dacht.....

Veel minder enthousiast ben ik over de manier waarop Volkogonov zijn bronnen aan elkaar schrijft. Het fragment waarmee ik deze bespreking begon bevat een aantal mededelingen die duidelijk niet aan de bronnen zijn ontleend maar ontsproten zijn aan de fantasie van de auteur (Stalin die met zijn vinger langs de kaart gaat, Vorosjilov die er omheen draait, Stalin die vanuit zijn fauteuil de naar hem genoemde steden op de kaart overziet).
Inleving in de gedachtengang van zijn subject is voor de biograaf een schone zaak maar het moet helder blijven waar de feiten ophouden en de verbeelding begint.

De lezer begrijpe mij goed. Zeker in het onderwijs kan de historische roman (laat ik het genre zo maar even noemen) goed bruikbaar zijn ter verlevendiging van de stof. Over Stalin en zijn tijd zijn daar nu juist voorbeelden genoeg van beschikbaar. Ik denk daarbij natuurlijk aan Solzjenitsyn, niet in de eerste plaats aan zijn *Goelag archipel* maar vooral aan *In de eerste cirkel*, waarin de Stalin-figuur op magistrale wijze gestalte wordt gegeven. Van recenter datum zijn de boeken van Rybakov in Nederlandse vertaling voorhanden: *Kinderen van de Arbat* en het vervolg daarop (net uit; ik heb het nog niet gelezen) *1935 en volgende jaren*. Ik kan de leraar die met het onderwerp bezig is van harte aanbevelen hieruit een paar fragmenten voor te lezen.
Bij deze boeken weet je waar je aan toe bent. Je hebt te maken met romanciers voor wie nu eenmaal andere regels gelden dan voor de geschiedschrijver. Volkogonov is op dit punt vlees noch vis. Zijn roman-technieken komen naar mijn smaak in botsing met de pretentie een op authentieke bronnen gebaseerd portret van Stalin te schilderen.

De auteur

Volkogonov is geen historicus van origine. Volgens gegevens die ik aan de biografische notities in de Russische uitgave en aan andere recensenten ontleen is hij doctor in de filosofie en gepensioneerd generaal-kolonel van het Rode Leger.* In die functie was hij eerstverantwoordelijke voor de ideologische scholing van de strijdkrachten. Daarnaast publiceerde hij veel over filosofische, historische, politieke en militair-theoretische vraagstukken. Na zijn vertrek uit actieve dienst werd hij hoofd van het Instituut voor Militaire Geschiedenis van het Ministerie van Defensie. Als zodanig geeft hij leiding aan de heruitgave van de tiendelige *Geschiedenis van de Grote Vaderlandse Oorlog van het Sovjetvolk*. Ook werkt hij momenteel aan een boek over Trotski.
Een veelzijdig auteur dus en geen kleine jongen. In zijn functies kom je niet zonder te behoren tot de 'nomenklatoera', de elite die geacht wordt de partijlijn getrouw vorm te geven, ook al wisselt deze, afhankelijk van de leider, van richting (dialectiek, heet dat).

In het boek is veel hiervan te herkennen. Ik noemde al de halfslachtige romantechniek die op mij 'amateuristisch' overkomt. In dezelfde orde ligt de hinderlijke gewoonte om te anticiperen op latere ont-

wikkelingen. '*Voor de toekomstige alleenheerser was zijn onopvallendheid, zijn onbeduidendheid, heel pijnlijk*', schrijft Volkogonov over Stalins rol in 1917. Alsof Stalin zelf toen al enig idee van zijn toekomstige carrière zou hebben. Dit is niet de possibilistische benadering (geschiedschrijving met een open einde) die wij als basishouding van ambachtelijke geschiedbeoefening noodzakelijk achten.
Van een dialectisch-materialistisch geschoolde mag men dat wellicht ook niet verwachten.Dat Volkogonov aan deze kwalificatie voldoet is alleen al aan zijn woordgebruik te merken. De dialectiek wordt herhaaldelijk te hulp geroepen om op het eerste gezicht onlogische verschijnselen te verklaren. Een van zijn bezwaren tegen Stalin is ook dat deze geen verstand had van dialectiek. Stellingnamen worden 'objectief onjuist' dan wel 'subjectief' genoemd, hetgeen in het pre-glasnost jargon niets anders betekent dan dat zij niet in overeenstemming zijn met de heersende partijlijn. Epitheta als 'contrarevolutionair' worden als vanzelfsprekend gebruikt omdat bepaalde figuren nu eenmaal in de Sovjet- geschiedschrijving als zodanig gecanoniseerd zijn.

Het is met deze achtergrond niet verwonderlijk dat Volkogonov's positiebepaling in de glasnost-golven bepaald niet radicaal te noemen is. Sinds Chroestsjov's destalinisatie-rede van nu alweer 34 jaar geleden is verguizing van Stalin bij vlagen in de hoogste partijregionen geaccepteerd. Dat Volkogonov daaraan zijn steentje bijdraagt zal de lezer intussen wel duidelijk zijn. Een betere graadmeter voor iemands 'progressiviteit' in het huidige historische debat in de Sovjet-Unie is de opstelling tegenover Lenin. Welnu, op dit punt is de auteur nog volledig in lijn met de traditie. Men vermoedt het al als hij zijn boek begint met het voor Sovjet-wetenschappers tot voor kort obligate Lenin-citaat. Dit vermoeden wordt gaandeweg alleen maar bevestigd. Sint Lenin is nog steeds boven iedere critiek verheven.

Kan het voorgaande nog beschouwd worden als een ideologisch bepaalde keuze die het historische handwerk niet à priori in de weg behoeft te staan, er kleven aan Volkogonov's boek ook feilen die ook niet door de Sovjet-beugel kunnen. Hij is soms zeer onkritisch in de interpretatie van zijn bronnen.
Het sprekendste voorbeeld vind ik het volgende. Nadat hij eerst uitvoerig de collectieve angst voor de Stalin-terreur heeft geschetst en daarbij heeft benadrukt dat niemand meer een woord van critiek durfde uiten stelt hij de vraag aan de orde waarom Stalin nochtans zo populair was. Die vraag is zonder twijfel uiterst boeiend en ook het antwoord klinkt zeer acceptabel: de overgrote meerderheid van het Sovjet-volk geloofde echt in een betere toekomst en was bereid zich daarvoor grote opofferingen te getroosten. Ter ondersteuning van dit antwoord citeert Volkogonov dan echter uit Stachanov's *Mijn levensverhaal* een passage die werkelijk druipt van de Stalin-verheerlijking. Alsof je in die tijd iets anders had kunnen zeggen.
Ik laat dan nog buiten beschouwing in hoeverre de zogenaamde Stachanov-beweging haar wortel vond in een reële prestatie dan wel uitsluitend een produkt van de propaganda was. Aan die vraag gaat Volkogonov volledig voorbij.

Een nieuw Stalin-beeld?

Over Stalin zijn meer biografieën geschreven en dat is een forse understatement. Als we de hele Stalinisme-literatuur daarbij optellen komen we aan een veelvoud van wat iemand in een heel mensenleven kan verwerken. Is het zijn rechtzinnigheid of zijn amateurisme waarom Volkogonov nalaat zijn bijdrage aan deze mer à boire te verantwoorden? Slechts één keer laat hij merken van het bestaan hiervan althans op de hoogte te zijn. Op p. 13 noemt hij wat namen van buitenlandse auteurs. De argeloze Westerse lezer zal verrast zijn er daarvan drie aanbevolen te zien waarvan de werken zijn '*geschreven vanuit een in wezen dicht bij de objectiviteit staand standpunt*' (daar heb je die 'objectiviteit' weer).
Van deze drie is de eerste (Giuseppe Boffe) mij volstrekt onbekend. De andere twee (Louis Aragon en Anna Louise Strong) ken ik als fellow-travellers uit de 20-er en 30-er jaren maar niet als toonaangevende contribuanten aan de wetenschappelijke Stalin-discussie. Tot de laatste categorie behoren wel Deutscher, Tucker, Schapiro en Conquest, die ook met name genoemd worden maar afgedaan worden als auteurs die alleen maar als doel hebben om '*door middel van Stalin het idee van het socialisme zelf in diskrediet te brengen*'.

Dit zijn cliché-beelden uit de Sovjet-geschiedschrijving van vóór de glasnost. Ik maak me sterk dat Volkogonov de toonaangevende Westerse literatuur alleen maar van 'horen zeggen' kent. Na de eenmalige vermelding treedt hij nergens in discussie met andere interpretaties terwijl er toch discussiepunten genoeg zijn: de invloed van Stalin's jeugd (de dronken vader!), de kwestie van Stalin's mogelijke samenwerking met de tsaristische geheime politie (OGPOE), Stalin's rol in 1917, de 'historische noodzaak' van de collectivisatie, de motieven achter de grote terreur, de rechtvaardiging van het vriendschapsverdrag met Nazi-Duitsland enzovoort.

De lezer zou kunnen tegenwerpen dat het ook wel aanmatigend is om van een Sovjet-auteur te verlangen dat hij de Westerse historiografie kent. Kennen de Westerse historici soms de Sovjet-historiografie?
Deze tegenwerping snijdt slechts ten dele hout. Men kan op goede gronden beweren dat het waarheidsgehalte van de Westerse geschiedbeoefening op een hoger plan ligt dan in de Sovjet-Unie waar met name de geschiedwetenschap toch wel heel dienstbaar is geweest aan de heersende partijlijn. Menig Sovjet-wetenschapper staat tegenwoordig voorop om dit zelf te erkennen. In zeker opzicht is Volkogonov's boek zelf zo'n poging om zich aan aan dit ideologische keurslijf te ontworstelen. Maar laat ik deze discussie laten rusten. De vertaling is er tenslotte voor de Nederlandse lezer en aan de orde is alleen de vraag of dié er wijzer van wordt.

Ik herinner mij dat Dittrich al in 1976 in *Spiegel Historiael* een samenvatting gaf van de bestaande Stalin-literatuur waarin hij het Stalin-onderzoek factisch rond noemde.** Ik heb dat artikel nog eens herlezen en geconstateerd dat de veelheid van nieuwe bronnen die Volkogonov heeft verzameld in feite slechts bevestigt wat toen al in het Westen bekend was. Misschien moet ik zeggen wat toen ook al in de Sovjet-Unie bekend kon zijn want een paar jaar tevoren had de dissidente historicus Roj Medvedev zijn *Laat de geschiedenis oordelen* geschreven.(***) Dat boek werd weliswaar alleen in het Westen (o.a. in een Nederlandse vertaling) gepubliceerd maar ik kan me haast niet voorstellen dat Volkogonov daar niet van gehoord heeft. Niettemin is het opmerkelijk dat hij er nergens, al was het maar in een voetnoot (ik heb daar ook de onverkorte Russische uitgave op nagekeken), aan refereert laat staan er mee in discussie treedt.
Dat is nog opmerkelijker omdat beide boeken veel punten van overeenstemming hebben. Medvedev had weliswaar geen toegang tot allerlei archieven maar was toch langs de achterdeur een groot aantal

nieuwe documenten op het spoor gekomen. En net als bij Volkogonov vindt men bij hem veel 'oral history'. Ook hun trouw aan het leninisme hebben beiden gemeen en daardoor ook de kern van hun Stalinbeeld: Stalin als de afwijking van het rechte pad.

Verkorte editie en vertaling

Veel van wat ik hiervoor heb geschreven moet met enig voorbehoud worden gelezen. Ik heb de originele Russische uitgave pas laat in handen gekregen en alleen wat steekproeven ter vergelijking kunnen nemen. Van de nood een deugd makend heb ik geprobeerd de mij aangeboden verkorte versie op haar eigen merites te beoordelen. Daardoor weet ik niet steeds zeker of mijn kritiek zich moet richten tot de auteur of tot de vertalers c.q. Erik van Ree die voor de inkortingen verantwoordelijk is.

Laat ik voorop stellen dat ik het idee van een verkorte uitgave op zich heel plausibel vind. Ook dan blijft het nog een dik boek van meer dan 500 pagina's. De onverkorte versie meet ruim het dubbele en zou, denk ik, veel potentiële lezers hebben afgeschrokken. Daarbij komt dat Volkogonov nogal eens in herhalingen vervalt. Ook na een paar honderd bladzijden had ik al vaak het gevoel dat ik nu wel wist wat hij te melden had en ik weet niet of ik het uit eigen vrije wil tot bladzijde 1051 zou hebben volgehouden.
Dat neemt mijn bezwaar niet weg dat Van Ree zijn weglatingen te summier heeft verantwoord. Van een aantal paragrafen wordt alleen de titel vermeld met een zeer korte aanduiding van het daarin behandelde onderwerp. Daaruit zou je kunnen afleiden dat hij vooral biografische schetsen van Stalin's antagonisten en/of medewerkers (Trotski, Boecharin, Molotov, Beria e.a.) heeft geschrapt. Steekproeven wezen uit dat ook in de tekst van wel opgenomen paragrafen vele alinea's zijn weggelaten. Het was toch een kleine moeite geweest om met puntjes of haakjes aan te geven waar de coupures zijn aangebracht. De lezer heeft er dan ook wat meer begrip voor als bepaalde passages nogal vreemd op elkaar aansluiten. Ook hadden van mij in een voorwoord best enkele zinnen over de selectiecriteria mogen staan.
Aan de oorspronkelijke uitgave is een personenregister en een 'bibliografia' (wat wij een notenapparaat zouden noemen) toegevoegd. Het laatste is in de verkorte vertaling weggelaten. Dat is te billijken omdat het overgrote deel ervan bestaat uit Russische titels. Toch was ook hier een korte verantwoording wel op haar plaats geweest juist omdat de methode van Volkogonov nogal eens vraagtekens oproept over wat precies op bronnen berust dan wel het resultaat is van zijn verbeelding.

Aan de Nederlandse editie hebben vijf vertalers gewerkt die ik alleen als collectief wil beoordelen. Kleinigheden zijn er natuurlijk altijd. Het Nederlands is soms wat houterig, een enkele keer gewoon niet correct: bedinging in plaats van voorwaarde (p.42; is soms de Duitse vertaling gebruikt?), een roofgierige vrede (p.48; wat moge dat zijn?), een autoritaire medewerker waar duidelijk gezaghebbend bedoeld wordt (p.53), mercantilistisch in plaats van commercieel (p. 89), dictatoristisch voor dictatoriaal (p.113), scheuringmakers voor scheurmakers (p.114).
Storender vind ik de foutjes die duiden op onvoldoende kennis van de Stalin-periode. Enkele fouten in de datering zullen de historicus onmiddellijk door hun onmogelijkheid opvallen: een oproep van 14 juli (i.p.v. juni) 1941 aan Hitler om helderheid te krijgen over zijn eventuele aanvalsplannen die dan al drie weken tevoren tot uitvoering zijn gebracht; een periode van dertig jaar (i.p.v. dertien) tussen het 18e en 19e partijcongres. In het origineel zijn de juiste data gegeven. Over het algemeen hebben de vertalers echter een zeer leesbaar produkt afgeleverd en dat is geen geringe prestatie, zeker als men denkt aan de korte tijd waarin zij hun werk hebben moeten doen en aan de habbekrats waarmee dit gewoonlijk gehonoreerd wordt.

Voor de leraar

'De' leraar bestaat niet, zoals wij allen weten. Zeker met de toegenomen keuzemogelijkheden in de opleidingen maar ook gelet op uiteenlopende interessen zal de kennis van de Stalin-periode sterk uiteenlopen. Om toch enige ordening aan te brengen wil ik een ruw onderscheid maken tussen hen die de periode op, laat ik zeggen, handboek-niveau kennen en naar Volkogonov's boek zouden kunnen grijpen 'om eens wat meer van Stalin te weten te komen', en anderzijds de leraren die er al eens wat meer over gelezen hebben maar benieuwd zijn of zij hun beeld op grond van Volkogonov moeten bijstellen. Voor beide categorieën geldt natuurlijk de vraag of zij er hun onderwijs mee kunnen verrijken.

Om met de laatste vraag te beginnen: ik heb al duidelijk gemaakt dat de waarde van het boek vooral ligt in de rijke schat aan bronnenmateriaal. Veel hiervan is zonder meer voor leerlingen begrijpelijk en dus bruikbaar voor de leraar, hetzij om bronnenopdrachten te geven, hetzij als illustratie van zijn verhaal.

De leraren van de eerste categorie zullen er rekening mee moeten houden dat het boek, ondanks de grote omvang, veel leemtes vertoont. Dat is de auteur niet kwalijk te nemen want die heeft zich nu eenmaal een beperkt doel gesteld: een, wat hij noemt, 'filosofisch portret' van Stalin te schetsen. Daarin is hij zonder meer geslaagd want het portret is 'uit het leven gegrepen'. Maar de leraar die op zoek is naar informatie wil wellicht meer. Hij ziet misschien liever een film dan een portret. Een portret is statisch, laat geen ontwikkeling zien. En inderdaad, het ontwikkelingsaspect komt in Volkogonov's boek slecht uit de verf. Herhaaldelijk adstrueert hij een bepaalde karaktertrek van Stalin met gegevens uit geheel verschillende perioden. In zijn opzet is dit te billijken maar de chronologie komt daardoor wel in de verdrukking.
In deze opzet moet ook het ontbreken van bepaalde episodes uit het geschiedverhaal begrepen worden. Slechts af en toe, en dan nog zijdelings, wordt iets verteld over de Stalin van voor 1917; te weinig voor wie meer wil weten over Stalin's jeugd en zijn ontwikkeling van seminarist tot beroepsrevolutionair.
Een samenhangend relaas van Stalin's buitenlandse politiek zal men ook vergeefs zoeken. Natuurlijk komt het vriendschapsverdrag met Nazi-Duitsland aan de orde en daarna het uitbreken en verdere verloop van de Grote Vaderlandse Oorlog maar het gaat daarbij weer primair om Stalin's houding. De gebeurtenissen dienen om een bepaalde karaktertrek te illustreren. Uit de verfdoos van historische feiten kiest de auteur de kleuren die zo'n karaktertrek duidelijk laten uitkomen. Andere kleuren laat hij ongebruikt. Wie bij voorbeeld meer wil weten van de Komintern-strategie, de opkomst van de Volksfront-politiek of van Stalin als onderhandelaar aan de internationale conferentietafel wordt door Volkogonov niet bediend.

Het is die wisselwerking tussen hoofdpersoon en de tijdsomstandigheden die men als geschiedenisleraar het meest zal missen. Je zou het van iemand die opgegroeid is met de historische wetmatigheden van het marxisme-leninisme niet verwachten maar Volkogonov's portret getuigt van een sterk personalistische geschiedenisopvatting. Natuurlijk komt men en passant heel wat over de Sovjet-samenleving onder Stalin te weten maar het lijkt wel of die maatschappij alleen maar het speelveld is waarop de hoofdrolspeler als enige 'actor' zijn zetten uitvoert.

Kortom: als men de beperkte doelstelling van de auteur voor lief neemt zal men veel lezenswaardigs aantreffen en bij vlagen wellicht hevig geboeid worden. Wie op zoek is naar een completere beschrijving van de persoon Stalin in wisselwerking met zijn tijd kan beter een van de al langer bekende Stalin-biografieën ter hand nemen. De beste is naar mijn mening nog steeds die van Adam B. Ulam uit 1973 *Stalin: The man and his Era*. De twee elementen uit de ondertitel worden daarin tot een harmonieuze eenheid gesmeed. Het is ook een dik boek maar niet zoveel dikker dan Volkogonov.

De leraar die benieuwd is naar een mogelijke nieuwe Stalin-interpretatie heeft het antwoord in het voorafgaande al gekregen. Ook hij zal geboeid raken door de vele nieuwe gegevens die Volkogonov heeft verzameld maar uiteindelijk tot de conclusie komen dat het meer is van hetzelfde. Aan het beeld van de pathologische, volstrekt egocentrische tiran dat ons al bekend was wordt weinig toegevoegd. Hoogstens kan men de term 'cesarisme' waarmee Volkogonov Stalin's politieke systeem etiketteert als een nieuwe bijdrage aan de terminologie beschouwen maar of men daar zo veel wijzer van wordt is voor mij de vraag.

Er is echter een andere dimensie. Zoals we weten zegt ieder boek minstens evenveel over de schrijver als over het beschrevene. Men kan Volkogonov ook lezen als exponent van de 'Bewaltigung der Vergangenheit' die sinds de glasnost in de Sovjet-Unie (hoe lang zullen we die aanduiding overigens nog kunnen gebruiken?) is losgeslagen. Daarvan is, denk ik, ook de geïnteresseerde leraar weinig bekend al was het alleen door de taalbarrière. Wat in Nederlandse vertaling toegankelijk is was tot nu toe voornamelijk het werk van dissidenten of renegaten. Door de lectuur van Volkogonov's boek zullen velen voor het eerst kennis maken met het historische beeld van iemand die, blijkens zijn carrière, steeds deel heeft uitgemaakt van de Sovjet-establishment. Achteraf realiseer ik me dat deze dimensie er minstens evenzeer als het fenomeen Stalin de oorzaak van is geweest dat ik het boek zo geboeid heb gelezen .

(*) Ik ben deze bespreking niet blanco begonnen. Toen ik het boek ontving had ik al andere recensies gelezen (Rolf Binner in NRC Handelsblad van 30 juni 1990; Hendrik Roodbeen in Rusland Monitor 2e jrg., nr.4 okt./nov. 1990). Ik heb geprobeerd onafhankelijk daarvan mijn eigen oordeel te vormen. Achteraf bleek dat op veel punten overeen te stemmen. Wel heb ik achteraf gebruik gemaakt van Binner's biografische gegevens over Volkogonov.

(**) Z. R. Dittrich, Problemen rond de Stalin-biografie; gesplitst over 4 afleveringen verschenen in de eerste vier nummers van Spiegel Historiael 1976. Nog steeds de moeite waard voor wie snel een overzicht wil hebben.

(***) Roj A. Medvedev, Laat de geschiedenis oordelen: Ontstaan en gevolgen van het Stalinisme (Amsterdam-Brussel 1973). Van de Engelse vertaling uit 1971 verscheen zeer recent een bijgewerkte uitgave: Let history judge. The origins and consequences of Stalinism. Revised and expanded edition (Oxford University Press 1989). Voor vergelijking met de eerste uitgave verwijs ik naar de bespreking door Otto van de Haar in Rusland Monitor 2e jrg., nr. 3 (aug./sept. 1990). Dat blad kunt u als geïnteresseerde eigenlijk niet missen, zoals u ziet.